

WEGWIJZER VOOR HET VOORMALIG KAMPTERRAIN

Geschiedenis

Vanaf april 1944 tot april 1945 lieten de nazi's in de Thekenbergen bij Halberstadt een gangenstelsel uithouwen met een lengte van in totaal 13 km. Meer dan 7.000 gevangenen uit 22 landen alsmede statenloze gevangenen moesten in het speciaal hiervoor gebouwde buitenkamp van het concentratiekamp Buchenwald dwangarbeid verrichten. De bedoeling van dit project met de schuilnaam "Malachiet" was om de wapenproductie onder de grond onder te brengen. Rond driekwart van de gevangenen werd fysiek "vernietigd door arbeid" of in het kader van de evacuatie van het kamp in april 1945 gedood.

Herdenkingscentrum

Tegenwoordig bestaat het herdenkingscentrum uit drie verschillende onderdelen:

- In het bezoekers- en documentatiecentrum biedt een permanente tentoonstelling de bezoeker informatie over het ontstaan, het doel en de ontmanteling van het concentratiekamp tegen de achtergrond van het streven om de wapenproductie onder de grond te laten plaatsvinden.
- Op het voormalige kampterrein kan de bezoeker resten van barakken, executieplaatsen en meerdere massagraven bezichtigen.
- Van het onderaardse gangenstelsel is ongeveer 120 meter van de zgn. spoorwegtunnel (Reichsbahnstollen) plus van daaruit een dwarsgang voor bezoekers te bezichtigen.

Bezoekersreglement

Het terrein van het Herdenkingscentrum Langenstein-Zwieberge is eigendom van de Stichting Herdenkingscentra Saksen-Anhalt. Bezoekers dienen zich aan de volgende regels te houden:

1. Het betreden van het terrein geschiedt op eigen risico. U dient er rekening mee te houden dat wegen in de winter slechts beperkt sneeuwvrij worden gemaakt.
2. Het is niet toegestaan van wegen en paden af te wijken.
3. Rijden met een auto op het terrein is slechts in uitzonderingsgevallen mogelijk en bovendien alleen met een speciale vergunning.
4. Honden dienen aangelijnd te worden.
5. Paardrijden alsmede het beoefenen van sporten is niet toegestaan.

Om een eerbiedige herdenking te waarborgen, worden bezoekers verzocht zich gepast te gedragen. Leden van extremistische partijen of organisaties waarvan de activiteiten in strijd zijn met de liberaal-democratische rechtsorde, kan de toegang tot het herdenkingscentrum, afhankelijk van de situatie, worden ontzegd. De medewerkers van de Gedenkstätte handhaven het huisrecht. Zij zijn bevoegd om bezoekers die opvallen of zijn opgevallend door mensoonvriendelijke of antidemocratische uitingen, uit het gebouw te verwijderen, een huisverbod op te leggen en symbolische herdenkingsgebaren te weigeren. Hetzelfde geldt voor het dragen van kleding of symbolen die een verheerlijking van dictaturen tot uitdrukking brengen.

WEGWIJZER VOOR HET VOORMALIG KAMPTERRAIN

Toegangspoort tot het concentratiekamp / appelplaats

Op deze plaats bevond zich de toegangspoort naar het kamp. Daarachter lag de appelplaats. Elke dag vond hier vóór en na het werk een appel plaats om het aantal gevangenen te tellen. Aan de hand van de nummers van de gevangenen werd gecontroleerd of zij aanwezig waren.

Het appel na de terugkeer van de gevangenen in het kamp duurde meestal langer, omdat er bij het werk dagelijks gevangenen gewond raakten, onder stenen bedolven werden of zelfs gedood werden, en deze slachtoffers in het uitgebreide onderaardse gangenstelsel eerst moesten worden teruggevonden.

“Om 5.30 uur moesten we ons op de grote plaats opstellen voor de controle. We stonden daar anderhalf uur, ongeacht of het regende of sneeuwde, of het vroom of stormde [...].

Bij de avondcontrole strompelde de haveloze, gestreepte colonne voort.

Elkaar bij de hand houdend stonden ze zo lang in de wind, totdat de kampcommandant de levenden en halfdoden had geteld, die met hulp van hun kameraden overeind werden gehouden.

De doden uit de kleine barak werden meegeteld, en zo kwam men aan het vereiste aantal.”

Miervaldis Bērziņš-Birze
(Letland)

WEGWIJZER VOOR HET VOORMALIG KAMPTERRAIN

Gedenkzuil “Vernietiging door arbeid”

De beeldhouwer Wolfgang Rossdeutscher (geboren in 1945) uit Maagdenburg schiep in 1984 deze gedenkzuil van kalksteen als symbool voor de vernietigende gevolgen van de dwangarbeid die de gevangenen in het onderaardse gangenstelsel moesten verrichten.

In het grondvlak rond de zuil zijn steenreliëfs verwerkt, die afkomstig zijn van een dichtbij gelegen klein eregebouw. Dit bouwwerk, dat rond 1970 in verband met de reconstructie van het herdenkingscentrum werd opgetrokken, diende als tijdelijke oplossing tot de voltooiing van de gedenkzuil en is vervolgens afgebroken.

“Daar [in Langenstein] moesten de uitgeputte gevangenen onder toezicht van de SS en civiel personeel een kilometerlange tunnel graven voor een ondergrondse vliegtuigfabriek. Het was een hel.

Later hoorde ik dat de SS destijds het motto ‘Vernietiging door arbeid’ had uitgevaardigd [...]. We moesten in de tunnel boren en springen, zonder adembescherming en veiligheidshelmen.

Men probeerde alles uit ons te persen en kleineerde ons bovendien opzettelijk door ons zinloos in het gelid te laten staan. Voor en na het werk en bij het ophalen van het eten één keer per dag.”

Arno Lustiger (Polen)

WEGWIJZER VOOR HET VOORMALIG KAMPTERRAIN

Keuken van het concentratiekamp

Hier werd regelmatig in twee grote soepketels een dunne soep van water en groente (aanvankelijk ook nog met een beetje vlees) toe bereid. Dit was per dag naast een stuk brood de enige maaltijd voor de gevangenen.

Duidelijk te herkennen zijn de resten van de troggen voor het wassen van de ingrediënten, gemaakt van baksteen met een cementlaag eroverheen. In het midden van het fundament bevinden zich uitsparingen voor de waterafvoer via de bodem. Onder het linker gedeelte van de kampkeuken bevond zich een kelder. Er zijn nog resten van de keldertrap zichtbaar.

“Na de [terugkeer] naar het kamp rond 19.00 uur kregen de gevangenen hun middagportie waterige soep met aardappelschillen en ongeveer 100 gr kleiachtig brood, aangevuld met ca. 50 gr margarine. Dit brood was zowel voor het avondeten als voor het ontbijt bedoeld. Soms wilde ik ook een stukje bewaren voor de ochtend, maar [...] de honger was helaas sterker [...] en het stukje brood dat ik voor de volgende dag had bewaard, werd door mij verslonden. Pas toen kon ik in slaap vallen. Ik moest tot de volgende avond wachten op de volgende maaltijd.”

Ryszard Kosinski (Polen)

WEGWIJZER VOOR HET VOORMALIG KAMPTERRAIN

Centrale ziekenbarak

De centrale ziekenbarak was een bakstenen gebouw met een houten betimmering en een vloer van cement. Aan de hand van resten van de fundamenteën en de muren bij de plaats waar zich vroeger de ingang bevond, valt nog de indeling van het gebouw te herkennen. In de loop van de tijd zijn op het kampterrein in totaal vier ziekenbarakken ontstaan. Overal waren de hygiënische omstandigheden catastrofaal. Gevangenen met een medische opleiding probeerden als gevangenendokter en – verpleegkundige medegevangenen te helpen. Zij hadden echter nauwelijks de beschikking over medicijnen of verbandmateriaal.

“Het revier had een capaciteit van 75 bedden. Toen het aantal ziekten en verwondingen toenam, moesten er twee mannen in elk bed worden gelegd [...]. De meest voorkomende ernstige verwondingen bij de aanleg van ondergrondse mijngangen waren: breuken, hoofdletsel, rugletsel [...]. De eerste doden die het kamp telde, werden gewoon naast de ziekenafdeling opgestapeld. Daardoor ontstonden er zulke slechte omstandigheden dat de kampleiding toestemming gaf voor het opzetten van een kleine Wehrmachtsbarak om de doden daar in afwachting van de begrafenis onder te brengen.”
Willi Klug (Duitsland)

WEGWIJZER VOOR HET VOORMALIG KAMPTERRAIN

Sanitaire barak

In februari 1945 bevonden zich in het kamp meer dan 5.000 gevangenen, verdeeld over 20 houten barakken. Voor al deze gevangenen waren er op het kampterrein slechts zes sanitaire barakken.

De inrichting van vijf van deze sanitaire barakken bestond uit een eenvoudig toilet in de vorm van een houten balk boven een uitgegraven sleuf (latrine) alsmede uit een wastrog van baksteen met cement eroverheen en meerdere waterkranen.

De zesde barak diende slechts als latrine; de wastrog stond apart buiten.

“Het is een stinkende barak die ’s avonds altijd vol zit met mensen. Je wacht tot er plaats is [...]. Sommigen die te zwak zijn, wassen zich helemaal niet, en uiteindelijk doet niemand dat meer. Sommigen zien er dan vreselijk uit! Het cementstof irriteert de huid, waardoor er een ontsteking ontstaat. De mensen zijn rood en opgezwollen. De huid barst uiteindelijk open en gaat lekken. In deze toestand blijven de mensen gewoon doorwerken [...]. Dat van het wassen is nu misschien moeilijk te bevatten, maar om het te kunnen begrijpen, moet je hier leven.”
Edmund Wojnowski (Polen)

WEGWIJZER VOOR HET VOORMALIG KAMPTERRAIN

Zuidelijk massagraf

Bij de bevrijding van het concentratiekamp door Amerikaanse soldaten lagen overal op het kampterrein en in de barakken lijken van gestorven gevangenen. Mannen uit Langenstein moesten de doden begraven in een reeds uitgegraven kuil, die later het "zuidelijke massagraf" werd genoemd.

Kort na de bevrijding stierven er nog meer doodzieke gevangenen die zich ten tijde van de bevrijding nog in het kamp bevonden. Velen van hen vonden hier hun laatste rustplaats.

De huidige vormgeving van dit massagraf dateert uit 1996.

"We keken om ons heen, op zoek naar een centrale commandopost, toen onze blikken vol afschuw vielen op twee cirkelvormige gaten met een diameter van elk ongeveer tien meter, gevuld met kriskras door elkaar gegooide lijken. Een afschuwelijke opeenstapeling van verwrongen ledematen, in de lucht verstijfde armen en benen, witte, perkamentachtige schedels met starre, doffe ogen drong zich aan ons beiden, de overlevenden, op en onthulde ons het hele helse inferno van wat zich hier had afgespeeld."
Konrad Hager (in 1945 pastoor van de parochie Langenstein)

WEGWIJZER VOOR HET VOORMALIG KAMPTERRAIN

Kubus ter herdenking van de Dodenmars

Tot de reconstructie van het herdenkingscentrum vanaf 1966 behoorden ook twee kunstwerken. Allereerst de pas later geschapen gedenkzuil "Vernietiging door arbeid" en daarnaast een kubus als symbool voor het begin van de Dodenmars. Op deze Dodenmars vielen nog eens talloze slachtoffers.

De bronzen plastiek van de beeldhouwer Eberhard Roßdeutscher (1921-1980) uit Maagdenburg in de vorm van een kubus met reliëf verwijst naar de situatie waarin de gevangenen zich bevonden tijdens de Dodenmars in april 1945. De route zoals weergegeven op de plastiek komt overeen met de stand van het wetenschappelijk onderzoek in 1969, het jaar waarin de kubus is ontstaan.

"Begin april 1945 werden alle gevangenen in grote groepen verdeeld.

Deze groepen werden door de SS uit het kamp geleid. We wisten niet waarheen ze ons dreven. 's Nachts begon de SS gevangenen neer te schieten en later ook overdag.

We werden door de bossen gedreven en kregen bijna niets te eten. Er bleven maar heel weinig gevangenen over.

Op een nacht ben ik gevlucht en werd ik opgepakt door de Amerikaanse troepen.

Ik heb lange tijd in het ziekenhuis gelegen, voordat ik werd overgedragen aan onze Sovjet-troepen."

Grigorij Schmatkow (Oekraïne)

WEGWIJZER VOOR HET VOORMALIG KAMPTERRAIN

Barak nummer 3

In de periode van 15 augustus 1944 tot en met 19 februari 1945 steeg het aantal gevangenen van bijna 2.000 tot meer dan 5.000. Dienovereenkomstig nam het aantal barakken toe van zes tot zestien. In elke barak waren in een zeer kleine ruimte meer dan 300 mannen op elkaar geperst, zonder sanitaire voorzieningen. In sommige barakken waren aanvankelijk nog ledikanten, in andere barakken ontbrak elke vorm van inrichting.

Dit gedeelte van een gevangenenbarak werd in 1992 teruggevonden op een bedrijfsterrein in Böhnshausen en markeert nu de plaats waar barak nummer 3 heeft gestaan.

“In elk bed moesten twee mannen slapen, dus in elk stapelbed vier. De bedden hadden matrassen van houtwol en papier. Per twee mannen was er één deken [...]. In de barak stond naast een tafel en een paar stoelen ook een ijzeren kachel. Brandstof daarvoor kregen we niet. Op weg naar het werk zochten we vaak wat hout [...]. Wie [daarmee] werd betrapt, kreeg een straf. In de barakken was ontzettend veel ongedierte, met name luizen. Door het ongedierte en vanwege de gebrekkige hygiënische omstandigheden verspreidden tyfus en dysenterie zich in het kamp.”

Wassilij Melnitschuk (Oekraïne)

WEGWIJZER VOOR HET VOORMALIG KAMPTERRAIN

Barak nummer 4

In barak nummer 4 waren gedurende de laatste maanden dat het concentratiekamp bestond joodse gevangenen ondergebracht, die kort voordat de concentratie- en vernietigingskampen in het oosten door het Rode Leger werden bevrijd, nog via concentratiekamp Buchenwald naar het buitenkamp Langenstein-Zwieberge waren gedeporteerd. De barakken werden ook wel blokken genoemd. De SS zette gevangenen in als blokoudste of kampbewaker. Deze gevangenen hoefden niet in het onderaardse gangenstelsel te werken, maar moesten tegen hun medegevangenen in de orde in het kamp handhaven.

“Op 18 februari 1945 kwamen we na een relatief goede reis aan in dit kamp, dat nog in aanbouw was. Ons transport bestond uit duizend man, waarvan de helft Joden.

Wij Joden kregen een houten barak voor onszelf, blok 4. Onze barak was verdeeld in tien grotere en drie kleinere ruimtes. In elk van de grotere ruimtes werden 50 mannen ondergebracht; de drie kleine waren gereserveerd voor de blokoudste en zijn personeel. We kregen houtwol en bedekten daarmee de vloer. Dat was onze slaapplek. Verder stond er niets in de ruimte.”

Bernard Klieger (België)

WEGWIJZER VOOR HET VOORMALIG KAMPTERRAIN

Barak nummer 13

De gevangenenbarakken waren ongeveer 50 meter lang en 12 meter breed. In het midden bevond zich een 2 meter brede gang. Aan die gang lagen aan beide kanten telkens vijf grote kamers en één kleine kamer. De grote kamers waren ongeveer 8 meter lang. Na de aankomst van een van de laatste gevangentransporten op 10 februari 1945 steeg het aantal gevangenen alleen al in barak nummer 13 tot meer dan 400 mannen.

Dit gedeelte van een gevangenenbarak, die in 1992 werd teruggevonden op een bedrijfsterrein in Böhnshausen, markeert de standplaats van barak nummer 13.

“We waren op onze bestemming aangekomen: in het kamp Zwieberge [...]. We kwamen bij blok 13 aan. Het was al avond. Het terrein was verlicht en iedereen ging naar het avondappel. Het waren tot op het skelet uitgemergelde, door uitputting afgestompte mensen, die zich met moeite door de sneeuw en de modder voort sleepten. De kennismaking met dit kamp was beklemmend. Blok 13 was het laatste in een klein dal, niet ver van het prikkeldraadhek [...]. Ik installeerde me in een slaapzaal, waar ik nog andere Italianen aantrof: professor Smareglia en de student Dino Burelli.”
Alberto Berti (Italië)

WEGWIJZER VOOR HET VOORMALIG KAMPTERRAIN

Executieplaats “Dodenden”

Aan deze dennenboom executeerde de SS gevangenen van het concentratiekamp die geprobeerd hadden te vluchten. In enkele gevallen probeerde de SS gevangenen te dwingen om de ter dood veroordeelden op te hangen. In een apart graf bij de dennenboom is vermoedelijk een gevangene begraven die geweigerd heeft om dit bevel van de SS op te volgen.

De dennenboom is in de jaren '60 gestorven. De boom wordt sindsdien geconserveerd als symbool van verzet in het concentratiekamp Langenstein-Zwieberge.

“Er kwamen onophoudelijk berichten binnen in het kamp over de situatie aan de fronten. Deze berichten werden ons doorgegeven door Andrej Iwanowitsch en wij verspreidden ze onder de gevangenen met als doel hen moreel te ondersteunen. De SS'ers kwamen achter de activiteiten van Andrej Iwanowitsch en – om hem uit de weg te ruimen – gaven ze hem de opdracht om gevangenen die tijdens een vluchtpoging waren opgepakt op te hangen, omdat ze wisten dat hij dit niet zou uitvoeren. Zoals te verwachten was, voerde hij dit bevel niet uit. Een SS'er hing hem samen met de opgepakte vluchtelingen op.”
Johann Laid (Estland)

WEGWIJZER VOOR HET VOORMALIG KAMPTERRAIN

Het kleine kamp of “Junkerskamp”

Dit kleine kamp met slechts drie barakken lag binnen de prikkeldraadversperring van het grote kamp en werd van het grote kamp afgescheiden door een eenvoudig hek.

De gevangenen die in het kleine kamp ondergebracht waren, moesten tot in januari resp. februari 1945 voor toeleveringsbedrijven voor en filialen van de vliegtuigfabrikant Junkers-Flugzeug- und Motorenwerke (JFM) werken in buitencommando's van het concentratiekamp Buchenwald. Deze buitencommando's bevonden zich onder andere in Aschersleben, Niederorschel, Langensalza en Halberstadt. Deze gevangenen werden naar Langenstein-Zwieberge gedeporteerd om hier voor het nieuw opgerichte bedrijf Malachit AG, een ander filiaal van JFM, productiewerkzaamheden te verrichten.

“De Malachit-fabrieken waren in feite een heroprichting van de Junkers-fabrieken, samengesteld uit alle uithoeken van het Rijk [...]. In de lange, labyrintisch vertakte, ontelbare tunnels stonden dicht opeengepakte rijen machines, variërend van kleine tot mammoetachtige kalibers. Er lagen overal bergen onidentificeerbare onderdelen, het knetterde en ratelde, zoemde en bromde [...]. Explosies volgden elkaar in rap tempo op. SS'ers en fabrieksbewaking, ingenieurs en Duitse civiele arbeiders renden heen en weer, alsof er God weet wat werd gepresteerd. Wat er [in werkelijkheid] werd gepresteerd, was vrijwel niets [...].”

Moritz Tauber (Slowakije)

WEGWIJZER VOOR HET VOORMALIG KAMPTERRAIN

Gedenkteken / massagraven

Tot half maart 1945 vervoerde een boer uit Langenstein in opdracht van de kampleiding de doden naar het gemeentelijk crematorium van de stad Quedlinburg. Aanvankelijk werd hun as nog teruggestuurd naar Buchenwald, later werd de as begraven in de buurt van het crematorium. Vanwege de hoge sterftcijfers beval de SS in januari 1945 om op deze heuvel in totaal vier massagraven aan te leggen. Daar kwamen na 11 april 1945 nog twee massagraven bij, omdat er nog vele reeds bevrijde gevangenen stierven.

“Op een heuvel achter de kampomheining, ongeveer 100 meter van onze blokken vandaan, werden diepe greppels uitgegraven. Vier gevangenen droegen elk twee lijken in een houten kist naar de greppel en leegden die; vervolgens werden de lege kisten teruggedragen naar de lijkenbarak en weer gevuld. Op een dag [...] gleed ik [daarbij] uit en viel in het gat met de lijken. Ik moest over dat matras van zachte lichamen lopen om weer omhoog te kunnen klimmen, en ik werd zo misselijk dat ik de zo kostbare soep uitbraakte.”
Paul Le Goupil (Frankrijk)

WEGWIJZER VOOR HET VOORMALIG KAMPTERRAIN

Gedenkteken / obelisk

Op deze plek bevond zich vanaf 1949 een boomhaag ter ere van de slachtoffers met zes grafperken, omgeven door een kleine muur met een obelisk.

In de jaren 1966 tot 1968 is de gehele ondergrond opgehoogd met zandsteen uit het ondaardse gangenstelsel. De obelisk werd vergroot en de zes grafperken werden samengevoegd.

Sindsdien zijn op de muur de namen te lezen van de landen van herkomst van de gevangenen.

In de jaren 2010/2011 is een gedeeltelijke reconstructie uitgevoerd, waarbij de afzonderlijke grafperken zijn afgedekt met zandstenen die afkomstig zijn uit het ondaardse gangenstelsel.

*The Treedt naar voren
Voor een ogenblik
Onbekenden met bedekte
gezichten,*

En ontvangt onze dank

Deze tekst is een vertaling van de tekst op de obelisk en een citaat uit het gedicht "Lof van het illegale werk" van Bertolt Brecht, dat hij in 1930 schreef als deel van het toneelstuk "De maatregel".

De namen van de landen die op de muur zijn aangebracht, komen overeen met de landen van herkomst van de gevangenen.

Dit is de stand uit de 1960er jaren en komen niet overeen met de huidige staten en staatsbenamingen.

WEGWIJZER VOOR HET VOORMALIG KAMPTERRAIN

Dodenmars

Vlak voor de aankomst van de Amerikaanse troepen werd het kamp ontruimd. Zes colonnes van elk 500 nog ter been zijnde gevangenen vertrokken, de overigen bleven achter in het kamp. Twaalf dagen lang werden de gevangenen van colonne 1 over een afstand van 260 km tussen de frontlinies gedreven, totdat de mars voor deze colonne ten einde kwam. Een andere colonne moest nog 100 km meer afleggen; over de overige colonnes ontbreken betrouwbare gegevens. Het merendeel van de gevangenen werd door de bewakers doodgeschoten toen ze uitgeput in elkaar zakten of probeerden te vluchten. Slechts een klein deel van hen heeft de dodenmars overleefd.

“Rond vier uur ’s ochtends op 21 april, nog voor het aanbreken van de dag, begonnen in Jessen de alarmsirenes van de tanks te loeien, voorbodes van de komst van de Russen.

De bewakers joegen ons snel uit bed en schoten de gevangenen dood die niet konden opstaan. Op alle open plekken in het bos klonken schoten.

Sommige lichamen kregen meerdere keren de genadeschot.”

Paul Le Goupil (Frankrijk)

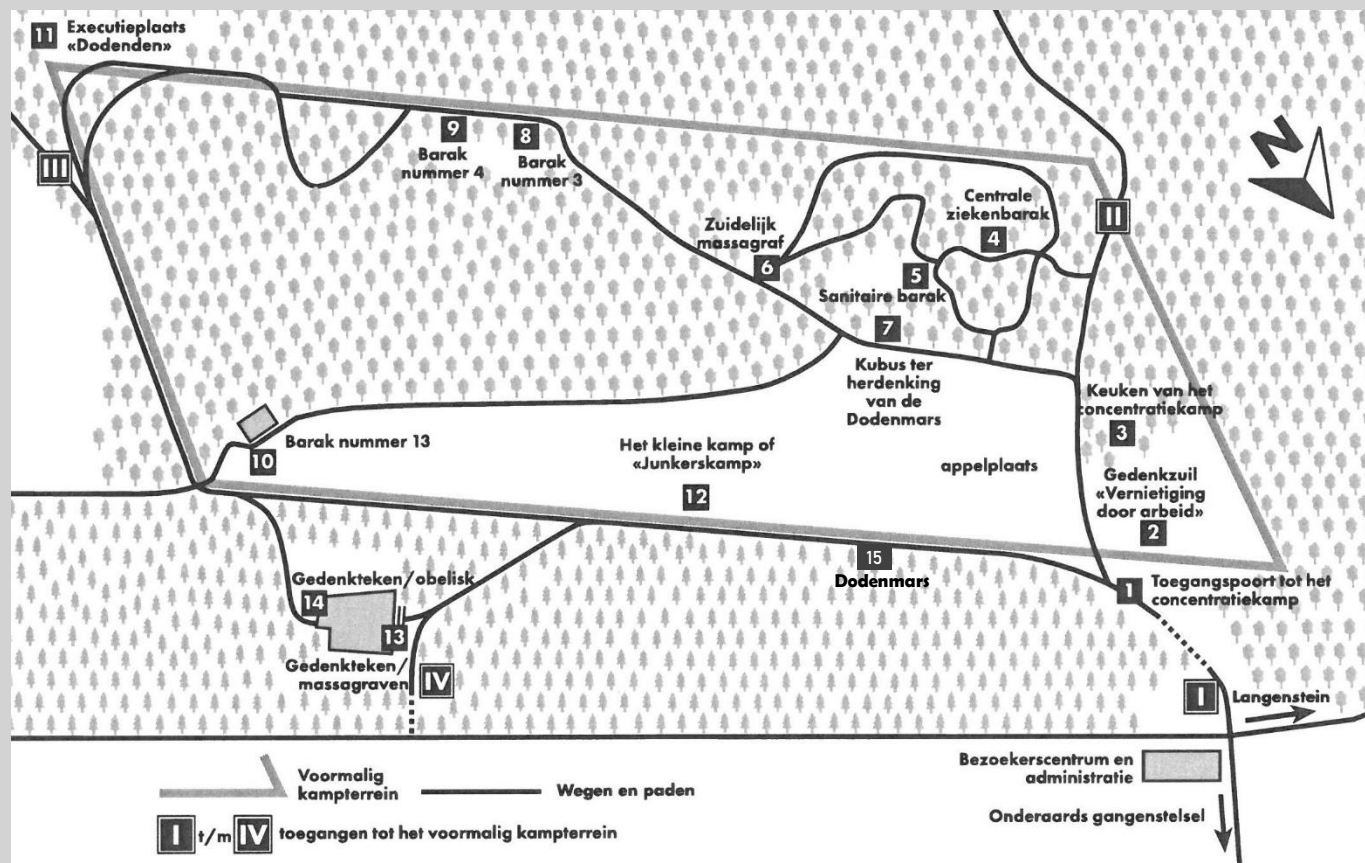

**GEDENKSTÄTTE
FÜR DIE OPFER DES
KZ LANGENSTEIN-
ZWIEBERGE**

**STIFTUNG
GEDENKSTÄTTEN
SACHSEN-ANHALT**

WEGWIJZER VOOR HET VOORMALIG KAMPTERREIN

Openingstijden:

Permanente tentoonstelling in het bezoekerscentrum

dinsdag – vrijdag (het gehele jaar door)

zaterdag – zondag (ieder laatste weekeinde van de maand) april – oktober

ationale en erkende feestdagen

09.00 – 15.30 uur

14.00 – 17.00 uur

gesloten

Voormalig kampterrein

Het voormalige kampterrein is altijd en zonder aanmelding vooraf te bezichtigen.

Onderaards gangenstelsel

zaterdag – zondag (ieder laatste weekeinde van de maand) april – oktober

november – maart

14.00 – 17.00 uur

gesloten

Contact:

Gedenkstätte für die Opfer des KZ Langenstein-Zwieberge

Vor den Zwiebergen 1 • D-38895 Halberstadt OT Langenstein

Tel.: +49 (0) 39 41 56 73 24 • Fax: +49 (0) 39 41 30 248

Mail: info-langenstein@erinnern.org

Web: www.erinnern.org

Impressum:

Tekst en redactie: Stiftung Gedenkstätten Sachsen-Anhalt

© KZ Gedenkstätte Langenstein-Zwieberge

Layout: www.signa-design.de